

Lord Curzon'un Hindistan genel valiliği sırasında (1899-1905) Camrud Kalesi'ne, daha sonra da Landi Kotal ve Landi Hâne'ye kadar uzatılan demiryolu ile ulaşımdaki yükü azaltılan Hayber Geçidi 1947'den sonra Hayber bölgesiyle birlikte Pakistan sınırları içerisinde kaldı.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Warburton, *Eighteen Years in the Khyber: 1879-1898*, London 1908; C. C. Davies, *The Problem of the North-West Frontier: 1870-1908*, Cambridge 1932, s. 24, 91-92, 103-104, 111, 135-138; Bayur, *Hindistan Tarihi*, III, 451; M. Yapp, *Tribes and States in the Khyber: 1838-1842*, London 1983, s. 150-191; T. W. Haig, "Hayber Geçidi", *İA*, V/1, s. 386-387; a.mlf. - [İdare], "Hayber, Derreh", *UDMİ*, IX, 72-75; C. E. Bosworth, "K̲haybar", *EI*² (İng.), IV, 1143; "Khyber Pass", *EBR*², VI, 848; La'l Bahâ Ali, "Memerru H̲ayber", *Mevsû'atü'l-hadârâti'l-İslâmiyye*, Amman 1989, s. 189-191.

ENVER KONUKÇU

HAYDAR

(حیدر)

Hz. Ali'nin lakabı.

Sözlükte "inmek; süratli iş yapmak; sert ve dolgun olmak" anlamlarına gelen **hadr** (**hadûr**, **hadâre**) masdarından türeyen **haydar** (**hayder**, **haydere**) kelimesi Arapça'da aslana, özellikle "diğer aslanlar arasında kralın insanlar arasında durduğu gibi duran" (sürü lideri olan) erkek aslana verilen bir isimdir; verilmiş sebebi de aslanın ensesinin kalınlığı ve pençelerinin güçlülüğüdür (klasik Arapça sözlüklerdeki yorumlar için bk. Lane, II, 530-531).

Aslan, en eski dönemlerden beri hemen bütün milletlerde olduğu gibi Araplar'da da kuvvet, cesaret, kahramanlık sembolü sayılmış ve bu sebeple Hz. Ali'ye de "Haydar" denilmiştir. Ancak Haydar'ın onun adı mı yoksa lakabı mı olduğu kesin biçimde bilinmemekte, kaynaklarda ve özellikle şiirlerde her ikisi için de örnekler bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ali'nin, Hayber Gazvesi sırasında söylediği kabul edilen bir şiirinde annesi Fâtıma bint Esed'in kendisine "Haydar" dediğini hatırlatarak övündüğü kaydedilir (*Lisânü'l-Arab*, "h̲dr" md.). Bir rivayete göre annesi ona isim olarak kendi babasının adı Esed'i, diğer bir rivayete göre ise Haydar'ı vermiştir (a.g.e., a.y.). Fuzûlî'nin, "Emîrü'l-mü'minin Haydar Aliyyi'bnî Ebî Tâlib / Ki Cibrîl-i emîndir halvet-i vahdette derbâni" ve Osman Şems Efendi'nin, "Habîbin yâri kim Haydar Âfidir / Cemâlinde kemâlin müncefîdir" beyitlerinde Haydar Hz. Ali'nin adı olarak kullanılmıştır.

Ancak genel kanaat Haydar'ın Hz. Ali'nin lakabı olduğu şeklindedir ve ona yalnız Haydar denilmeyip Esedullah da denilmesi bunu teyit etmektedir ki Esedullah aynı zamanda Hz. Hamza'nın da lakabıdır. Aynı şekilde Hz. Ali'ye Haydar'ın yanı sıra "Haydar-ı Kerrâr" denilmekte ve bu durum da kelimenin lakap olduğunu ve ona savaştaki cesaret ve kahramanlığından dolayı sonradan verildiğini göstermektedir. Çünkü Hz. Ali'nin düşman askerlerinin arasına tıpkı ceylan sürüsüne dalan bir aslan gibi tek başına daldığı ve onun gibi döne döne saldırdığı bilinmektedir (kerrâr "savaşa döne döne saldıran").

Hz. Ali İslâm dünyasında yaygın biçimde Haydar, Haydar-ı Kerrâr, Haydarullah, Esedullah, Şîr-i Yezdân, Şîr-i Hudâ ve Allah'ın aslanı lakaplarıyla tanınır. Bunun bir sonucu olarak Haydar adını taşıyan bütün müslümanların göbek adı Ali'dir. Semerkant'taki ünlü Şîrdâr Medresesi de adını taçkapısının iki yanında bulunan ve sırtından insan yüzlü güneş doğan aslan tasvirlerinden alır ki bu kompozisyon Allah'ın aslanı ve ilim şehrinin kapısı sayılan Hz. Ali'nin sembolüdür. Şahlık döneminde İran'ın devlet arması ve bayrak motifi olan, sağ pençesiyle kılıç tutan ve sırtından güneş doğan aslan ise kılıç (zülfikar) sebebiyle daha da belirgin biçimde Hz. Ali'yi sembolize etmekteydi. Hindistan ve Pakistan'daki Haydarâbâd şehirleri de adlarını Hz. Ali'nin bu lakabından almıştır.

Hz. Ali, divan edebiyatında cesaret ve kahramanlık söz konusu edildiğinde tenâsüp, tevriye veya telmih yoluyla Haydar olarak anılır: "N'ola can versen ona bir demde bin can sayd eder / Gamzesinin zülfikâr-ı can-şikârı Haydar'ın" (Zâtî); "Kabza-i teshîrine mevhûb kavs-i Rüstemi / Bâzû-yi ikbâline mevrûs zûr-i Haydarî" (Nedîm). Haydar lakabının kerrâr sıfatıyla birlikte kullanılması da çok yaygındır: "Haydar-ı Kerrâr'ıym meydân-ı nazmın Bâkiyâ / Nevk-i hâme zülfikâr u tab'ı döldüldür bana" (Bâkî); "Gâh açar ihsân elini Haydar-ı Kerrâr-veş / Gâh açar rûz-i gazâ kudret elinde zülfikâr" (Taşlıcalı Yahyâ). Haydar ve Haydar-ı Kerrâr, tasavvufî şiirlerde Hz. Ali'nin değişik özelliklerini anlatan çeşitli bağlamlar içinde kullanılmıştır: "Kaldırma yüzün hâk-i reh-i şâh-ı Necef'ten / Haydar gibi sultanlara sultân ele girmez" (Kemâlî Efendi); "Sırr-ı Haydar'dan göründü nûr-ı rabbü'l-âlemîn / Lâ fetâ illâ Âlî lâ seyfe illâ zülfikâr" (Seyyid Nizamoğlu); "Fâriğ-i havf ü recâyım rind-i Haydar-meşrebim / Can fedâ-

yi râh-ı cânânım Hüseyinî-mezhebim" (Nâmîk Kemal); "Olursa kal'a-i Hayber hicâb-ı gaflet eğer / Eder şikeste anı pençesiyle Haydar-ı aşk" (Osman Şems Efendi); "Eyledim niyyet salât-ı aşk-ı Haydar kılmağa / Bu namâzı tâ ebed kılmak-durur niyyet bana" (Kemâlî Efendi). Haydar kelimesinin hafzedilerek sadece Kerrâr sıfatının kullanıldığı da görülür: "O bilir Ahmed-i Muhtâr'ı kime erdi ise / İlm-i mâhiyyet-i Kerrâr gönülden gönüle" (Osman Şems Efendi). Farsça "şîr" kelimesi de "şîr-i Hudâ, şîr-i Yezdân, şîr-i merdân" şeklinde ve Hz. Ali'nin diğer sıfatlarıyla birlikte kullanılmıştır: "Dâmâd-ı fahr-ı âlem şîr-i Hudâ-yı Haydar / Hatm-i nebî Muhammed hatm-i velâyet Âlî" (Seyyid Nizamoğlu); "Şâh-ı merdan şîr-i Yezdân Murtazâ hakkı için / Şol yüzünde berk uran nûr-ı Hudâ hakkı için" (Seyyid Nizamoğlu); "Şimdi bu meydân içinde himmet-i Kerrâr-ı aşk / Şîr-i merdân-ı zaferdâr-ı vegâ kılmış beni" (Osman Şems Efendi).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "h̲dr" md.; Lane, *Lexicon*, II, 530-531; VII, 2602; Taberî, *Târîh* (de Goeje), I, 3466; *Fuzûlî Divanı* (haz. Abdülbakî Gölpınarlı), İstanbul 1961, hazırlayanın girişi, s. XIV; *Zaif Divanı* (haz. Ali Nihad Tarlan), İstanbul 1930, II, 290; *Baki Divanı* (haz. Sadettin Nüzhet Ergun), İstanbul 1935, s. 118; *Seyyid Nizamoğlu, Hayatı, Eserleri, Divanı* (haz. Mehmet Yaman), İstanbul 1976, s. 149, 162, 217; *Nedim Divanı* (haz. Abdülbakî Gölpınarlı), İstanbul 1972, s. 21; *Osman Şems Efendi Divanı'ndan Seçmeler* (haz. Kemâl Edip Kürkcüoğlu), İstanbul 1996, s. 72, 190, 223; *Nâmîk Kemal'in Şiirleri* (haz. Ali Ertem), İstanbul 1957, s. 104; *Kemâlî Divanı'ndan Aşk Sızıntıları* (haz. Baha Doğramacı), İstanbul 1976, s. 53, 243; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nun Şiir Dünyası*, Ankara 1972, s. 32; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 35-36; Cl. Huart, "Haydar", *İA*, V/1, s. 387; "Haydar, Hayder", *TDEA*, IV, 176. DİA

HAYDAR, Kutbüddin

(قطب‌الدین حیدر)

Kutbüddin Haydar-ı Zâveî
(ö. 618/1221 [?])

Haydariyye tarikatının kurucusu
Türk asıllı mutasavvıf.

İran'da Meşhed'in 140 km. güneyindeki bugün Türbet-i Haydariyye adıyla tanınan Zâve kasabasında dünyaya geldi. Doğum tarihi bilinmemekle beraber uzun bir ömür sürdüğü ve VII. (XIII.) yüzyılın ilk çeyreğinde vefat ettiği dikkate alınarak V. (XI.) yüzyılın sonunda veya VI. (XII.) yüzyılın başında dünyaya geldiği söylene-